

Creștinismul in Scythia Minor pana in veacul al VII-lea in „lumina” necropolelor

- lucrare de Master in Teologie Istorică (premise) -

Problema începuturilor creștinismului pe teritoriul țării noastre a preocupat mulți cercetători atât de formație istorică, cât și teologică. Ea a fost abordată din mai multe puncte de vedere: istoric, arheologic, epigrafic, hagiografic, fiecare autor prezentându-și poziția, uneori ajungându-se chiar la divergente de opinie.

Lucrarea de față își propune să abordeze, în limitele unei lucrări de acest gen, problema răspândirii creștinismului în Scythia Minor în „lumina” descoperirilor din necropolele dobrogene cele mai importante.

De aceea este necesar mai întâi un scurt excurs istoric pentru a ne da seama de problemele cu care s-au confruntat locuitorii provinciei în perioada de care ne ocupăm. Dobrogea a jucat un rol strategic important mai ales începând cu secolul al IV-lea

Efectele crizei lumii romane din secolul al III-lea care avusese urmări dintre cele mai grave pentru Moesia Inferior (din care făcea parte și Dobrogea), lovită frecvent de atacurile carpilor dar mai ales ale goșilor, încep să se steargă odată cu opera de reconstrucție și reformele lui Diocetian.

Dobrogea devine o provincie aparte cu numele de Scythia și se va bucura datorită poziției ei strategice de o atenție cu totul specială. Limesul creat aici va fi supus unei ample opere de reconstrucție și

fortificare.¹ Contactul nemijlocit cu teritoriile controlate de neamurile aflate în mișcare și rolul sau de adevărat bastion înaintat pentru apărarea capitalei Imperiului – Constantinopol, au dat provinciei de curând create (între 2 iulie 286 – 1 martie 293) un statut aparte, pe care istoricul Sozomenos l-a surprins foarte exact: „*Scythii, locuitorii Scythiei Minor, sunt pe poziția locuitorilor necesari lumii romane, fiind așezați ca un zid în fața presiunii barbarilor*”.²

Noua ordine impusă de Dioclețian avea să fie continuată și dezvoltată de Constantin cel Mare și urmașii acestuia, în vremea cărora a avut loc reorganizarea militară de pe limesul scythic, reconstrucția și întărirea unor orașe dobrogene precum și ridicarea unor edificii publice. Aceasta este în general o epocă de revirement economic, pe care-l constatăm din plin pe plan arheologic atât în mediul urban cât și în cel rural. În răstimpul de la Constantin cel Mare și Valens, linia Dunării va fi întărită cu fortificații noi și se vor reface cele vechi. Cea mai importantă cetate din Scythia Minor rezidită în această perioadă este Tropaeum Traiani (distrusă în timpul lui Dioclețian de o invazie a goților). Relevantă în acest sens este o inscripție descoperită aici și care marchează victoria asupra barbarilor de pretutindeni.³ O inscripție funerară de la Ulmetum, a unui soldat din garda imperială care murise în 324 la Calcedonia, ne relatează despre refacerea acestei cetăți. De asemenea va fi refăcută cetatea Histria, unde se vor construi și noi thermae. O grijă deosebită va fi manifestată pentru Tomis, capitala provinciei. Se vor construi noi ziduri de incintă, se vor reface și construi noi clădiri (din această perioadă datează și edificiul cu mozaic), se vor reface drumurile (o inscripție de pe un stâlp militar roman descoperit la Constanta și datând din anii 324 – 327

¹ Constantin Preda, Callatis – necropola romano – bizantină, București, 1980, p.47.

² apud Nelu Zugravu, Geneza creștinismului popular al romanilor, București, 1997, p.66.

³ Emilian Popescu, Curs de istoria și cultura Bizanțului, volumul I (324 - 1025), București, 1995, p.41.

atesta acest lucru si-l pomenește pe Constantin cel Mare si pe fii lui). Constantius al II-lea (337-361) va continua opera de reconstrucție a inaintasilor lui si va renova Capidava si, „a fundamentis”, Constantiniana, la nord de Histria, pe malul Marii Negre. O interesanta inscripție descoperita la Carcaliu (județul Constanta). In interiorul cetatii Troesmis, ne marturisește despre grija împăratului pentru „eterna securitate a cetatenilor” materializata prin fortificarea locului. De asemenea vor fi aduse in Scythia Minor noi trupe la Salsovia: milites quinti Constantiniani si la Noviodunum (Isaccea): milites primi Constantiniani.⁴ In timpul împăratului Iulian Apostatul (361-363), este amintita cetatea Durostorum, unde este martirizat Emilian (18 iulie 362). Tot din aceasta perioada datează si o inscripție descoperita la Niculitel, ce-l cinstește pe Iulian ca „victor ac triumphator semper Augustus”.⁵ Împăratul Valens, datorita împrejurărilor politice, va manifesta o grija deosebita pentru intarirea acestei granițe. Construiește un pod de vase la Noviodunum in 369 si păstrează capul de pod de la Constantiniana-Daphne. De asemenea, oratorul Themistius ne informează despre construirea unor fortarete si refacerea altora ruinate, ca si despre refacerea unor apeducte, depozite de alimente si a porturilor de pe tarmul Marii Negre, precum si întărirea granițelor cu soldați. Se vor construi alte doua cetati: Gratiana (apărata de milites primi Gratianensis) si Valentiniana.⁶ Ca o masura suplimentara de întărire a limesului scythic se vor ridica doua valuri de pamant: valul inferior, intre Vadul lui Isac si Tatarbunar, in

---

⁴ Notitia dignitatum, XXXIX, 25, 26, apud Emilian Popescu, op. Cit., p.47.

⁵ Emilian Popescu, op. Cit., p.51.

⁶ Ion Barnea si Radu Vulpe, Din istoria Dobrogei, volumul II, p.394-398.

lungime de 126 km.; valul de la Galați, între Serbesti(Siret) și Tulucești(Prut), în lungime de 23 km.⁷

Cu toate aceste măsuri de precauție, timp de un secol, Dobrogea va cunoaște din nou momente grele, pricinuite de migrația vizigota și de cea a hunilor. Un moment de cumpănă îl reprezintă trecerea goților în Imperiu și devastarea diocezei Thracia între 376 – 381, când legăturile directe ale provinciei cu Imperiul sunt perturbate. Scythia Minor suferă în egală măsură de pe urma insurecției vizigoților și a invaziei hunice. Cu toate acestea, viața publică de tip roman continuă, structurile politice și economice tradiționale se păstrează, administrația funcționează, populația majoritară este cea romanizată (atestată de descoperirile arheologice).⁸ Scopul acestei lucrări nu ne permite să intrăm în amănunte în această privință dar vom aminti câteva repere istoriografice. Astfel, o primă invazie vizigota în Scythia are loc, după cum ne relatează Eunapios de Sardes la începutul anului 377, când cetele conduse de Fritigern și Alaviv vor distruge provincia și mai apoi întreaga peninsulă balcanică.⁹ Împăratul Valens ocupat cu luptele împotriva perșilor, va reacționa mai târziu când situația devenise deja prea tensionată. Lupta decisivă se va da la Adrianopol în data de 9 august 378 între trupele imperiale și coaliția goților (de data aceasta și vizigoți și ostrogoți). Bătălia se va termina tragic, cu masacrarea legiunilor romane și cu uciderea împăratului Valens, al cărui trup nu a mai fost găsit (se presupune că a fost ucis de o săgeată sau că a ars de viu în casa în care se retrăsese să-și lege rănile).¹⁰ După ce noul împărat (Theodosie) va înfrânge coaliția gotică și va încheia cu ei un

---

⁷ Radu Vulpe, „Les Valla de la Valachie, de la Basse Moldavie et du Boudjak”, în Actes du IXe Congrès International d’Etudes sur les Frontières Romaines, Mamaia, 6-13 septembrie, 1972, editura Academiei Române, București, 1974, p.269.

⁸ Nelu Zugravu, op. Cit.,p.70.

⁹ vezi F.H.D.R., volumul II, p.13 și 409.

¹⁰ Ammianus Marcellinus, Rerum Gestarum, traducere de David Popescu, Cluj, 1982, XXXI, 13,12-17.

foedus (3 octombrie 382), situația începe să revină la normal, reluându-se legăturile cu zonele afectate și remediindu-se stricăciunile. Dar, tulburarea produsă de huni era deosebită la început și astfel în 384/385 cete de barbari atacă cetatea Halmyris din nordul Dobrogei (se presupune că erau tot goți) demonstrând astfel fragilitatea situației politice la granița de nord a Imperiului.¹¹ Urme ale trecerii goților prin Dobrogea și a conviețuirii cu populația provincial-romană din provincia Scythia Minor s-au descoperit la Beroe. Localizată la Ostrov, pe malul Dunării, necropola de la Piatra Frecatei conține un număr mare de morminte din care s-au recuperat 786 de schelete. Mormintele sunt împartite în patru sectoare (A, B, C, D). În necropola predomină ritul înmormântării (există și un mormânt de incinerare). Orientarea mormintelor se face V – E. Există de asemenea, mai multe tipuri de morminte: simple, cu țigle, cu pietre, cu lemn. Datarea cimitirului se face, pe baza materialelor descoperite între secolele II – VII și X – XII. Din mormintele descoperite, numai 210 au inventar. Mormintele aparținând secolului IV din necropola, prin obiectele lor, reflectă destul de evident o lume de cultură provincial – romană amestecată cu elemente străine de caracter barbar (se remarcă elemente gotice specifice culturii Santana de Mureș-Cerniașov). Un mormânt tipic provincial – roman de la Beroe are următoarele caracteristici: scheletul este orientat V – E, pus pe spate cu mâinile de-a lungul corpului; ca obiecte de inventar are o fibulă cu capetele în formă de bulb de ceapă, inel de argint și două ulcioare din argilă depuse la picioare.

În restul mormintelor de tip roman, inventarul constă deseori dintr-un singur obiect, vas, fibulă sau cataramă.

Sunt prezente de asemenea și morminte barbare situate în interiorul necropolei romane, ceea ce a dus la concluzia logică a unei

---

¹¹ Otto J. Maenchen Helfen, „The world of the hunns”, Berkeley, L.A., 1973, p.40-41

conviețuiri dintre cele doua populații in cadrul evenimentelor petrecute in Scythia in secolele IV – V.¹² Revenind la situația din secolul IV putem spune ca un rol deosebit l-a jucat puternica ascensiune a creștinismului in Scythia Minor, aceasta traducându-se in faptul ca episcopul de Tomis e apreciat de autoritatea imperiala drept un model de credința ortodoxa la Sinodul II Ecumenic ținut la Constantinopol si la care a participat direct episcopul tomitan, ca raporturile sale cu alte centre creștine se amplifica si ca probabil, la cumpăna dintre veacurile IV si V este ridicat la rangul de episcop autocefal. In răstimpul de la trecerea goților in Imperiu si destrămarea imperiului hunic al lui Attila, Scythia Minor va cunoaște perioade dificile. O dovada in acest sens o gasim relatata de Priscus in Ambasadele sale, unde se spune ca la întoarcere, a fost trimis ca sol de către Attila, Berichus care „stapaneste mai multe sate in Scythia”(e vorba probabil de zona gurilor Dunării pe care aceștia, la acel moment, o controlau).¹³ In ciuda acestei situații grele, in 431, la al III-lea Sinod Ecumenic de la Efes, participa si episcopul Timotei de Tomis¹⁴, menționat si intr-o inscripție descoperita lângă Constanta (Îndoielnica). Pericol hunic va fi înlăturat odată cu înfrângerea acestora la „Câmpiile catalunice” (locus Mauriacus) de către generalul roman Aetius in anul 451. In consecința, ne-am fi așteptat ca la Sinodul IV Ecumenic de la Calcedon sa participe si episcopul de Tomis de atunci, Alexandru. Acesta insa nu participa, si nici un episcop din Moesia, din cauza unor atacuri furibunde ale coaliției hunice după înfrângerea mentionata. Totuși, el va semna in

---

¹² Petre Aurelian, „Sapaturile de la Piatra Frecatei(Beroe)”, Materiale si cercetări arheologice, volumul VIII, Bucuresti, 1962, p. 565 – 591.

¹³ Ambasadele lui Priscus, I.I.R., VIII, traducere de George Popa Liseanu, Bucuresti, 1936, p.24.

¹⁴ Acta Conciliorum Oecumenicorum, Fd. Schwartz, volumul III, prima parte, 1935, p.234. Intre cei 197 de membri ai sinodului, semneaza si episcopul de Tomis: „Timotheus episcopus provinciae Scythiae Tomitanae civitatis suscripsi”.

452 actele conciliului de unde rezulta ca pericolul a fost îndepărtat.¹⁵ După moartea lui Attila în 453, „Imperiul” clădit de el se va destrăma fiind împartit între fiii lui. Unul dintre ei, Hernach (Irnach, Ernac), cel mai mic, se va retrage în nord-estul Dobrogei, înspre Delta Dunării.¹⁶ La Beroe (Piatra Frecatei), arheologii au surprins momentul stabilirii hunilor în aceste locuri. În necropola II, sectorul C s-a descoperit, după cum am amintit și mai sus, o biserică cimiterială. Noutatea o constituie faptul că ea suprapune o altă mai veche, denumită și „biserică cu criptă”, ce poate fi datată pe baza celor 320 de monede descoperite în stratul arheologic ce-i aparține, în secolele IV – V după Hristos. Ca ipoteză este dată ridicarea acesteia în timpul lui Constantin cel Mare (326-337), distrugerea ei petrecându-se în a II-a jumătate a secolului al V-lea, iar după câteva decenii, probabil în vremea lui Anastasius (491-518), peste ea se ridică o a doua, perfect suprapusă arhitectonic. Situația arheologică surprinsă aici i-a făcut pe arheologi să sustină că distrugerea „bisericii cu criptă” s-a petrecut după retragerea hunică de la Nedao (454).¹⁷

După destrămarea coaliției hunice (454 - Nedao), o atenție deosebită a fost acordată provinciilor dunărene, inclusiv Scythia Minor, refăcute printr-o activitate constructivă laborioasă, începută de către Anastasius și desăvârșită sub Iustinian. Astfel ținutul actual românesc devine un focar de civilizație romano-bizantină. Elementul fundamental prin care această civilizație se definește în organizare, mod de viață, mentalități, limbaj, forme artistice este profundul său caracter creștin. Anastasius (491-518) manifestă o grijă deosebită pentru Dobrogea unde vor fi refăcute zidurile unor cetăți: Histria, Dinogetia, Capidava, Altinum (aici au fost descoperite cărămizi

¹⁵ Otto J. Maenchen-Helfen, op. Cit., p.131.

¹⁶ Ion Barnea și Radu Vulpe, op. Cit., p. 408.

¹⁷ Petre Aurelian, „Beroe I, necropola din veacurile II-VII e.n. de la Piatra Frecatei”, București, 1975, p.7-21.

stampilate, care conțineau numele împăratului). Lucrările cele mai importante s-au desfășurat în capitala provinciei, Tomis. La Constanta s-a descoperit și singurul sigiliu cu numele împăratului de pe teritoriul Dobrogei.¹⁸ Iustinian (527-565) va continua opera lui Anastasius, în timpul lui efectuându-se cele mai ample lucrări de fortificare întreprinse vreodată pe linia de graniță a Imperiului. La Dunărea de Jos se conturează un nou conflict generat de invazia unor triburi de slavi, anti și bulgari amestecați cu ramasite ale hunilor. În 559 se înregistrează și o invazie a cutrigurilor conduși de Zabergan. Aceștia trec fluviul în Scythia Minor și Moesia Secunda ajungând până în Thracia, Macedonia și Grecia. Cu această ocazie a fost prădată și incendiată cetatea Dinogetia (și poate și altele din Dobrogea).¹⁹ Rămânând sub controlul Imperiului, provincia Scythia Minor se va bucura de o vastă opera de reconstrucție. Astfel, vor fi refăcute aproximativ 40 de cetăți, între care amintim: Axiopolis, Troesmis, Noviodunum, Aegysus, Ulmetum, Ibida, Tomis, Callatis, Histria, Dinogetia etc. Descoperirile arheologice au confirmat și în acest caz știrile istoricilor vremii (spre exemplu ale lui Procopius de Cezareea).

În ciuda tuturor acestor ample lucrări de reconstrucție și întărire situația devine din ce în ce mai tensionată datorită invaziilor slavo-avare ce vor continua mai bine de un secol. Această situație dramatică a avut repercusiuni și asupra ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră. Descoperirile arheologice, monetare și sigilografice făcute în ultimele decenii arată că, în urma confruntărilor dintre armata imperială și cetele cutrigure și avaro – slave și, apoi a răscoalei trupelor de frontieră, Imperiul controlează în mod ferm provincia până la începutul domniei lui Heraclius (610 - 641), cu excepția unei sincope produse de

---

¹⁸ Emilian Popescu, op. Cit., p. 82.

¹⁹ Stelian Brezeanu, O istorie a Imperiului Bizantin, editura Albatros, București, 1981, p.33 și Emilian Popescu, op. Cit., p.90.

o incursiune avara ce asediază Tomisul (in 599)²⁰, iar continuitatea de locuire este evidenta. După trecerea in masa a slavilor peste fluviu prin punctul Popina – Silistra in primii ani ai domniei lui Heraclius, este cu totul nesigur ca Dobrogea sa fi continuat, sub diferite formule juridice si administrative (o thema), a fi sub autoritatea bizantina pe tot parcursul secolului al VII-lea. Elementele culturii materiale din provincie(sistem de locuire, ceramica, decoruri etc.) atesta filiația lor cu formele culturare din perioada anterioara (sec. IV - VI) si totodată, participarea acestora la geneza celor caracteristice veacurilor VII – X. In acest interval de timp devin realitati istorice: dispariția treptata a vietii urbane; abandonarea activitatilor edilitare; sincope in circulația monetara; dispariția centrelor episcopale.

Penetrația bulgara in zona de la nordul gurilor Dunării sub conducerea lui Asparuch, trecerea lor in Imperiu si recunoașterea de către diplomația bizantina a formațiunilor avaro – slave (680 - 681) au marcat întreruperea temporara a legăturilor directe dintre spațiul dobrogean si Constantinopol.²¹ După căderea frontierei dunărene a Imperiului bizantin a urmat o perioada tulbure cu caracteristicile menționate mai sus. Dobrogea nu iese total din zona de influenta a imperiului, dar isi pierde importanta strategica fiind inclusa in thema Paristrion (Paradunavon).²² Deși in aceste vremuri tulburi, viata religioasa a locuitorilor din Scythia Minor este puternic afectata, scaunul de Tomis încetându-si existenta, ea nu dispare ci continua fara întrerupere pana la restabilirea dominației bizantine in aceasta regiune(secolele X- XI).²³

---

²⁰ Stelian Brezeanu, op. Cit., p. 38.

²¹ Nelu Zugravu, op. Cit., p.75-76.

²² Emilian Popescu, „Monahismul timpuriu pe teritoriul Romaniei”....., p. 96.

²³ Alex. M. Ionita, „Viata manastireasca in Dobrogea pana in secolul al XII-lea”, in Studii Teologice, numarul 1/ 1977.

Geneza creștinismului nor-danubian – o problema?

După scurta incursiune istorica, o alta problema care trebuie amintita atunci când se vorbește despre creștinism la romani este problema genezei (originii) acestuia.

Intrebarea ce se impune in mod firesc este: de când putem vorbi de creștinism pe teritoriul de astăzi al Romaniei, este creștinismul romanesc de origine apostolica?

In general, când se vorbește de creștinism, si mai ales pe teritoriul patriei noastre, pentru cei mai mulți, toate par sa înceapă de la Constantin cel Mare. Fara a mai insista asupra rolului jucat de ilustrul imparat afirmam ca cei in cauza sunt inclinati sa exagereze lucrurile fara nici cel mai „infim” spirit critic. Pe de alta parte sunt destui si cei care susțin fara drept de apel originea apostolica sigura a Bisericii romane ca rezultat al activitati misionare a Sfântului Apostol Andrei si, mai nou, a Sfântului Apostol Filip.

Textele care se invoca cel mai adesea in discutia privitoare la acest subiect sunt urmatoarele: Eusebiu de Cezareea spune in „Istoria bisericeasca” (III,1-3) cum ca lui Andrei i-a cazut la sorti Scythia pentru propovaduire; Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae din secolul X il aminteste pe sfantul Apostol Andrei la 30 noiembrie, cu aceeasi mentiune ca la Eusebiu, dar cu completarea ca sfantul ar fi hirotonit la Odessos (Varna) pe unul din ucenicii sai (Amplius); Epifanie Monahul reia ideea din Synaxarium; Hippolyt al Romei (175-235) spune: „Andrei a vestit scitilor si tracilor”; de asemenea mai este invocat un calendar gotic-arian (din secolul IV – cel mai vechi) care are mentionata ziua sfantului Andrei. In legatura cu apostolatul Sfântului Filip sunt mentionate: calendarul gotic amintit mai sus, doua

martirologii (al lui Usuard – secolul IX – si al lui Adon) etc. Fara a intra in polemica acestui caz(al originii crestinismului romanesc) ne vom limita in a observa ca stirile privind o eventuala propoveduire a celor doi Apostoli ai Domnului in Dobrogea sunt contradictorii si insuficient puse in evidenta de descoperirile arheologice si de observatiile istorice. Nu credem ca daca vreunul dintre cei doi Apostoli ar fi propoveduit in Scythia (asa cum ne-ar f placut sa se fi intamplat), acest lucru nu ar fi fost amintit si, cu siguranta, folosit de toate personalitatile vietii bisericesci dobrogene inca de la inceputuri. Or, nici Bretanion (in conflictul cu imparatul Valens), nici Ioan Casian, nici vreunul din „calugarii sciti” nu se folosesc de aceasta argumentatie, ceea ce ne face sa ne indoim de veridicitatea unei eventuale „origini apostolice” a crestinismului romanesc.

De origine apostolica sau nu, religia crestina a aparut pe teritoriul Scythiei Minor inca din primele veacuri dupa Hristos, fie prin intermediul negustorilor din porturile Dobrogene, fie prin cel al veteranilor sau prin orice alte mijloace. Cert este ca păgânismul era in veacurile II – III o credința vie, acceptata si impartasita de locuitorii Imperiului, inclusiv de cei ai provinciilor dunărene, cu numeroase aspecte neformale, ateismul si indiferente religioasa fiind fenomene singulare. Un fenomen interesant si specific secolelor I – III il reprezinta existenta alaturi de sau chiar in mediul crestin a elementelor de factura gnostica. Pe teritoriul Romaniei se remarca o coexistenta a pieselor crestine cu cele gnostice²⁴, ceea ce a facut pe unii autori sa considere ca gnosticismul a avut un rol important in crestinarea regiunilor dunarene.²⁵ Elemente gnostice au patruns si in zona dobrogeana a Moesiei Inferior si a Daciei așa cum se poate

---

²⁴ N. Gudea si Ioan Ghiurco, Din istoria creștinismului la romani (marturii arheologice), ed. Episcopiei ortodoxe romane a Oradiei, Oradea, 1988, p.37.

²⁵ Nelu Zugravu, op. Cit., p.98-99

deduce din descoperirea unor geme de tip abraxas sau gryllos si a unor placute cu inscripție. Astfel, într-un mormânt de inhumatie de la Tomis datat in secolul al II-lea s-a găsit o gema montata pe un inel de plumb pe care era reprezentata divinitatea Chnobilis cu corp de șarpe, ceea ce a trimis cu gândul la gnosticii ophiti; aceștia considerau șarpele ca mijlocitor al cunoașterii si au fost combatuti, printre alții si de către Origen. De la Dinogetia (Garvan) provine o gemma abraxea, datata in secolul al III-lea si care pe baza reprezentărilor, pare sa fi aparținut unui gnostic de origine egipteană sau siriană din rândurile militarilor sau negustorilor aflați in regiune. Elemente gnostice se vor mentine pana tarziu daca luam in considerare o stela funerara, azi dispăruta, descoperita in necropolele tomitane, care la sfarsitul inscripției avea incizata reprezentarea unei frunze de palmier (simbol creștin) iar mai jos o pentagrama (simbol gnostic) si datata in secolul al IV-lea.²⁶ Putem afirma cu certitudine, pe baza marturiilor aghiografice, ca in Dobrogea au existat creștini izolați chiar din primele secole; acest lucru îl observam in timpul persecuției lui Diocletian (303 - 304) când in Scythia Minor apar numele a numeroși creștini (in mare parte militari), cei mai numeroși fiind in Tomis, apoi Durostorum, Axiopolis, Dinogetia, Noviodunum si Halmyris.²⁷

Un cimitir descoperit recent la Tomis si atribuit in virtutea orientarii V-E, a inventarului modest si a ritului comunitatii crestine din Tomis, a fost datat dupa materialele descoperite si monede, majoritar in secolele II- III d. Hs. Acest fapt ar pleda, in opinia autorilor studiului respectiv pentru o crestinare relativ timpurie si in masa la Tomis.²⁸ Informatia aceasta pare sa fie ignorata de studii posterioare, probabil

²⁶ Emilian Popescu, I.G.L.R., p.63, 28.

²⁷ Ion Barnea, Monumenti Paleocristiani della Scizia Minore, estratto de „ Corsi di cultura sull arte ravennante e bizantina”, Ravenna, 1971, p.25-26.

²⁸ Mihai Bucovala, Cecilia Pasca, „Cercetari in necropola romana de vest a Tomisului”, in Pontica, XXV, 1992, p.270.

din cauza lipsei din inventarul mormintelor descoperite a elementelor cler creștine.

Un istoric grec spunea în încheierea lucrării sale de spre creștinismul preconstantinian din Grecia:

„Si on voulait conclure, on pourrait donc dire, qu’à l’époque preconstantinienne, en Grece, bien qu’il a existat des communautés vivantes, les chrétiens n’ont pas laissé de traces importantes. Leur vie religieuse ne se distinguait pas de la vie païenne par des traits très prononcés, elle évoluait en marge de la population païenne.”²⁹ Același lucru s-ar putea spune și despre Scythia Minor.

De ce ne-am oprit în problema originii creștinismului românesc tocmai la descoperirile din necropole?

Asa cum aclama titlul unei lucrări recente³⁰, și după cum lasă să se înțeleagă istoria, creștinismul a pătruns în mediul preromanesc în mediul popular. Un învățat francez, Georges Duby, spunea într-una din cărțile sale: „La religion du peuple est naturellement funéraire”.³¹ Fără a exagera această frază, afirmăm și noi pe baza celor studiate că domeniul funerar exprimă cel mai bine orientarea (trăirea) religioasă a oamenilor: credința, superstițiile, fricile, cutumele. El este un bun domeniu de studiu al apariției și evoluției credinței creștine pe teritoriul României. Din cercetarea necropolelor ne putem da seama atât de continuitatea culturală românească pe aceste meleaguri cât și de originea multora dintre practicile creștine de astăzi. Descoperirile arheologice, în genere, au acest rol de a confirma sau infirma știrile literale și tradițiile locale. Pentru motivul exprimat mai sus ne-am oprit la studiul necropolelor din Dobrogea în vederea unei mai bune edificări în problema propusă.

²⁹ D. I. Pallas, in Cahiers Archeologiques, XXIV – 1975 – p. 19 apud I. Barnea, Considerații privind cele mai vechi monumente creștine de la Tomis, Pontica XXIV, 1991.

³⁰ Nelu Zugravu, Geneza creștinismului popular al romanilor, București, 1997.

³¹ L’Europe au Moyen Age, Paris, 1984, p. 245

Din punct de vedere creștin, moartea a survenit în lume ca urmare a păcatului lui Adam și s-a transmis tuturor oamenilor, de aceea ea este o realitate ce trebuie acceptată ca voință a lui Dumnezeu. Ea nu este decât o poartă spre viața de dincolo. Prin moarte încetează orice activitate a omului, fie de a crește în virtute, fie de a cădea în păcat. Viața până la moarte este răstimpul în care omul poate să dobândească dreptul la viața și fericire veșnică. În același timp, ca rezultat al faptelor sale, el poate să-și atragă asupra sa moartea sau pedeapsa eternă. Odată evenimentul morții trecut, nu mai există posibilitatea efectuării unui progres în virtute și, deci, dobândirea iertării păcatelor.³² În domeniul funerar găsim exprimată această frică a vredniciei sau nu de fericirea veșnică în formula des întâlnită: „Κυrie ὄνηθι” („Doamne ai mila!”). Moartea trupească este urmată de judecata particulară: „este rânduit oamenilor să moară, iar după aceea să fie judecați” (Evrei IX, 27). Despre procedura în cadrul judecății particulare, Revelația divină nu spune nimic. O tradiție veche a dezvoltat în acest sens învățătura despre vămi. Astfel, după despartirea de trup, sufletul merge la judecata particulară însoțit de îngeri și demoni. Acesta trebuie să treacă prin anumite vămi sau puncte de cercetare. La fiecare vamă îi se va cere socoteala pentru faptele din această viață. Tradiția aceasta este foarte puternic imprimată în conștiința creștinilor romani încât și astăzi la cele mai multe înmormântări, cel decedat are agatat de deget un ban perforat pentru a „plăti” vămile. După cum cunoaștem din istoriografie, obiceiul punerii de monede în mormânt este de factură păgână, banii reprezentând „obolul lui Charon” ce trebuia plătit de spiritul celui mort pentru a avea acces în lumea umbrelor.

---

³² Remus Rus, *Concepția despre om în marile religii*, teza de doctorat, București, 1978, p.130 – 131.

O alta problema pe care trebuie sa o amintim este posibilitatea legăturii dintre cei vii si cei morți. In credința creștina, intre cei vii si cei morți exista o strânsa legătura bazata pe comuniunea iubirii si a rugăciunii. Prin acte de milostenie, prin rugăciuni cei in viata pot cere mila si indurare de la Tatăl ceresc pentru cei aflați sub pedeapsa. Aceasta întrepătrundere sau intr-ajutorare spirituala, caracteristica doctrinei creștine ortodoxe, accentuează mai ales asupra caracterului universal al comunitatii umane, care in accepțiunea ei cea mai larga depaseste limitele vietii empirice si include pe toți cei care au impartasit aceeași credința. Ca expresie văzuta a acestei concepții avem parastasele, mese in amintirea celor decedați, când se crede ca milostenia se face in numele celui trecut la viata veșnica. Credința aceasta este foarte puternica in rândul poporului care o păstrează cu sfințenie. Si aceasta practica are corespondent in păgânism. Spre exemplu, romanii credeau ca defunctul intra in comunitatea zeificata a sufletelor celor morți (manes), care mai erau si genii protectoare. Pierdut in lumea umbrelor stramosilor, defunctul se lasă in seama credinței urmașilor săi si mai ales a fiului sau legitim, care trebuia sa officieze ritualurile stramosilor la mormântul sau. Aceste ritualuri constau in banchete funerare, libațiuni si rugăciuni aduse manilor.³³ Pe multe din stelele funerare păgâne descoperite in Dobrogea apare inscripția: D M, adică D(is) M(anibus) - „zeilor mani”. Mormântul devenea astfel proprietate sacra a manilor el neputand fi violat. Inviolabilitatea mormintelor s-a transmis si in crestinism inca de timpuriu existand unii crestini care jefuiau mormintele antice. In 441, cu ocazia unui targ tinut intre romani si nomazii huni, acestia din urma ataca si macelaresc un numar importanta de participanti. Pretextul pentru atacarea targului a fost o incursiune a episcopului de Margus

---

³³ Remus Rus, *Concepția despre om in marile religii*, teza de doctorat, Bucuresti, 1978, p.13

(Dubrovita), in teritoriul stapanit de huni si jefuirea de catre acesta a averilor si tezaurelor pe care hunii le ascusesera³⁴; dupa unii istorici era vorba despre jefuirea mormintelor regale de popdoabele lor, in baza unei paralele cu o novela din 27 martie 347 care, incriminand pe violatorii de morminte (sepulcri violatores), ii amintea in primul rand pe clerici, si cu predicile lui Ioan Gura de Aur in care sunt amintiti de asemenea jefuitorii de morminte.³⁵

Multe dintre mormintele descoperite in necropolele din Scythia Minor nu au inventar (majoritatea la Callatis si la Beroe) si numai orientarea lor precum si aceasta lipsa a inventarului i-au condus pe cercetatori la concluzia ca ar fi apartinut unor crestini. De asemenea multe dintre obiectele gasite in necropole sunt similare si crestiniilor si pagânilor (opaițe, ulcioare, monede, fibule, lacrimarii etc. – vezi Callatis), ceea ce face ca atribuirea lor sa fie dificila. Pe baza descoperirilor din necropole precum si a asemănarilor dintre concepțiile funerare, se ajunge la concluzia ca primii crestini au păstrat unele din practicile păgâne revalorizându-le in sens creștin. Astfel, pe opaițe apare crucea, porumbelul sau alt simbol creștin, pe ulcioare apare inscripția ZOH (Viata), pe bratari apare de asemenea crucea, la fel pe catarama, aplice si pietrele de mormânt. Tendința de a marca locul unde este îngropat un creștin devine majoritara începând cu secolele IV – V. Aceasta tendinta (obicei) a fost preluata de crestini de la paganii daco-romani, care la randul lor au pastrat o traditie mai veche, ce dateaza pe teritoriul tarii noastre inca din epoca bronzului, apoi cu o mare varietate de forme, din epoca elenistica in Dobrogea.³⁶

Dupa cum se poate observa, domeniul funerar este mediul cel mai propice de patrundere al cutumelor si practicilor antice, cu atât mai

³⁴ Ambasadele lui Priscus, I.I.R., VIII, p.116.

³⁵ Otto J. Maenchen-Helfen, op. Cit., p.116.

³⁶ Enciclopedia arheologiei si istoriei vechi a Romaniei, volumul III, M-Q, Editura Enciclopedica, Bucuresti, 2000, p. 105-106.

mult cu cat noua religie si-a elaborat destul de târziu, respectiv către anii 200 – 250, si nici atunci suficient de încheiat, discursul asupra morții.

Astfel, in ceea ce privește ritul funerar, se admite ca in veacurile II – III creștinismul n-a avut rol hotărâtor in trecerea de la incinerare la inhumare. Pe temeiul unor rațiuni de natura biblica (Facere 3, 19: „Pamant ești si in pamant te vei întoarce”), dogmatica, morala (cinstirea moaștelor) si tradiționala (pe filiera iudaica) antropologia si soteriologia specifice creștinismului in perioada amintita au afirmat ideea învierii trupurilor in vederea Judecării de Apoi si a dobândirii vietii veșnice si au proclamat permanenta naturii umane a corpurilor, in consecința, au respins cremațiunea, preferând inhumarea. Cu diferente de la o regiune la alta, acest rit devine deja predominant in Imperiul Roman din secolul al III-lea, sub influenta cultelor orientale in special, dar si a noilor tendințe umaniste din epoca. Aceasta „humanitas”, inteleasa ca filantropia greceasca, era apropiata de concepția creștina asupra trupurilor; **„arderea trupurilor nu înseamnă o pietate fata de suflet, scria Tertulian, ci o cruzime fata de corp, pe care omul nu trebuie sa-l dea ca ispasire pentru vre-o pedeapsa”**.³⁷

Descoperirile mai vechi din sectorul funerar al orașelor grecești din ținutul dobrogean al Moesiei Inferior arata ca de la sfarsitul secolului al II-lea, cu intensitati diferite de la o cetate la alta, inhumarea se generalizase. In secolul intai Tacitus afirma ca ritul incinerarii este obligatoriu, insa in prima parte a veacului urmator, sub influenta cultelor orientale si a practicilor acestora (tehnica sarcofagelor), inhumarea devine dominanta.³⁸

---

³⁷ Nelu Zugravu, op. Cit., p. 102.

³⁸ Gavrilă Simion, „Rituri și ritualuri funerare practicate in necropola romana de la Noviodunum”, in Pontica, 27, 1995, p. 91-105.

În interiorul provinciei, pe malul dunărean și în zona sud – moldovenească a acesteia, unde tradițiile autohtone au fost mai puternice, coexistența incinerăției – înhumăției a fost mai îndelungată, respectiv până la începutul epocii romano – bizantine. După invaziile slave ce au dominat secolele VI-VII, cu repercursiuni și în următoarea perioadă se remarcă folosirea ritului incinerăției, probabil sub influența slava, de către o populație creștinată (edificatoare sunt crucile de pe urnele funerare și de pe capacele acestora).³⁹ Studiul amănunțit asupra acestor necropole ar depăși spațiul acordat acestei lucrări de aceea el va face obiectul unei lucrări mai ample. O singură problemă merită amintită aici deoarece are legătură cu continuitatea poporului roman, este atribuirea inițială a mormintelor de incinerăție de după invazia slavilor exclusiv acestora din urmă (practica este recunoscută sub numele de panslavism) care foloseau numai ritul incinerăției. Unei astfel de atribuirii se împotrivesc însă atât ceramica folosită ca urne, cât și anumite practici legate de ritul de înmormântare: practica locală mult mai veche a acoperirii urnelor sau a casetelor de piatră sau cărămidă. Folosirea ritului incinerării de populația straromână poate fi admisă ca o revenire la anumite practici mai vechi pagane, îndeosebi în urma contactului cu slavii care înainte de creștinare și chiar după aceea, practicau ritul incinerării. Oricum, chiar într-o perioadă de slăbire a disciplinei bisericești, o astfel de practică este greu de admis pentru o populație creștină.⁴⁰

Descoperiri

---

³⁹ A. Radulescu – N. Hartuchi, Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu, Constanța, 1967, 127p.

⁴⁰ E.A.I.V.R., p. 144.

În paginile următoare vom prezenta mai multe descoperiri facute în numeroasele necropole dobrogene și care au legătura directă cu creștinismul și patrunderea lui pe teritoriul provinciei Scythia Minor.

Facând parte, până la reformele lui Diocletian, din provincia Moesia Inferior și prin urmare din Imperiu, într-un mediu elenistic la origini cu influențe orientale (siriene mai ales), teritoriul Dobrogei de astăzi se constituia într-un mediu propice pentru misionarismul creștin. După cum am amintit mai sus, sunt abundente stările aghiografice despre creștini martirizați pe aceste meleaguri. Fără a mai insista asupra acestora, putem presupune că misiunea creștină se va fi desfășurat de ceva timp (mai devreme de secolele III - IV), deoarece creștinii erau deja cunoscuți și prin activitatea lor deranjau lumea pagana a timpului.

SECOLELE II – IV(V) LA TOMIS

În sprijinul afirmațiilor anterioare aducem descoperirea în 1992 a unei necropole romane în zona de vest a Constantei (anticul Tomis). Din informațiile culese de cercetători am extras următoarele concluzii:

- Ritualul folosit pentru cele 46 de morminte descoperite în anul 1992 în zona de vest a necropolelor tomitane este exclusiv înhumarea (cel de-al 47-lea era un cenotaf).
- Numărul mormintelor practicate în gropi simple este de 22, iar al celor în firida de 24. Trei morminte din prima categorie fuseseră marcate printr-o tiglă așezată la cap și respectiv două – fragmentare – lateral.
- 42 dintre morminte conțin câte un înhumat, 3 câte doi și ultimul dintre ele, trei (o familie cu un copil). Orientarea celor înhumati a putut fi stabilită în 33 din cazuri, dintre care 28 aveau orientarea V-E, iar 5 N-S sau NE-SV.

- In 34 de morminte au fost descoperite obiecte de inventar; putin numeroase si modeste ca factura, acestea reprezinta forme tipice pentru epoca romana mentionata, unele dintre ele avand caracter exclusiv funerar. Vasele din ceramica si sticla reprezinta in mod cert produse ale atelierelor locale, unele din opaite fiind copii locale ale unor tipuri lucrate de mesteri ce-si stampilau produsele in centre traditionale, precum Atena si Corint.

Datarea unor morminte a putut fi stabilita pe baza inventarului recuperat, astfel: pentru secolul II d. Hs., 7 morminte, pentru secolul III, 12 morminte, pentru secolele V si VI, cate unul; 13 morminte nu contineau nici un obiect; pentru ele, opinam, cu titlu de probabilitate, secolul IV. Orientarea V-E, tipica crestinismului, si stratigrafia (mormintele se afla la acelasi nivel si grupate intr-o necropola) i-a determinat pe arheologi sa considere mormintele respective ca apartinand comunitatii crestine din Tomis. Faptul ca multe dintre ele sunt datate in secolele II- III d. Hs. Pledeaza pentru o crestinare relativ timpurie la Tomis.⁴¹ Informatia este foarte pretioasa si daca nu va fi infirmata de cercetarile ulterioare se pare ca se confirma existenta crestinismului preconstantinian in Dobrogea.

Un epitaf descoperit in Constanta, in teritoriul necropolelor, si datat in secolul al III-lea, este pus in amintirea unei oarecare Matrona care, schimbandu-si parerea (δοξα – interpretat si ca „credinta”) nu a fost ingropata alaturi de sotul si cei doi copii ai sai. Acest epitaf considerat de unii cercetatori ca sigur crestin, de altii privit cu putina suspiciune, vine sa intareasca ideea unui cretinism timpuriu in Scythia Minor, chiar daca el apare sporadic si numai sub forma de presupuneri inainte de secolul al IV-lea.⁴²

---

⁴¹ Mihai Bucovala, Cecilia Pasca, art. cit., rev. cit.

⁴² Emilian Popescu, I.G.L.R.; I. Barnea, „Consideratii privind cele mai vechi monumente crestine de la Tomis”, in Pontica, XXIV, 1991, p. 269; Nelu Zugravu, op. Cit., p. 176.

Intr-un mormânt de inhumatie orientat VNV – ESE dintr-un tumul funerar investigat in 1978, care continea trei amfore, un opaiț, o catuie dacica cu cenușa si cărbuni, un pahar si trei monede de bronz din timpul lui Claudius II Gothicus (268 - 270), s-a descoperit o fibula din aur cu capete in forma de bulb de ceapa, pe al cărei arc se afla incizat numele INNOCENS. Antroponimul este cunoscut in lumea creștina timpurie, dar el apare, deopotrivă, si printre numele religioase păgâne. Alte obiecte descoperite in același sit: delfini de bronz, opaiț de lut cu imaginea unui porumbel pe o ramura de măslin, opaiț cu ciorchine de strugure, tipar de lut cu reprezentarea unui om cu masca de măgar. Acestea au fost considerate de unii ca marturii creștine iar altii le-au privit cu rezerva.⁴³

Daca aceste marturii prezentate mai sus sunt privite de unii cercetatori cu scepticism, urmatoarea descoperire dintr-o necropola tomitana nu lasa nici o urma de indoiala asupra credintei impartasite de cel care a folosit obiectul respectiv. Este vorba despre un opait de lut ars descoperit intr-un mormant tomitan (M14) ce are incizat pe fund, de trei ori, semnul crucii. Obiectul a fost datat pe baza celorlalte materiale descoperite si a tipologiei, in secolul al III-lea, constituindu-se astfel in cel mai vechi obiect crestian descoperit la Tomis.⁴⁴ In aceeasi necropola romana, in M7 s-a mai descoperit un opait ce avea ca decor doi pesti suprapusi, de asemenea privit ca semn al crestinariei.⁴⁵

Inainte de a trece la prezentarea obiectelor de secol IV, trebuie sa completam tabloul raspandirii crestinismului pe teritoriul dintre Dunare si Marea Neagra cu o descoperire facuta la Barbosi. Este vorba despre doua cruciulite de sidef, de mici dimensiuni, ce se purtau probabil la

---

⁴³ Nelu Zugravu, op. Cit., p.177.

⁴⁴ ibidem si I. Barnea, art. cit., Pontica, XXIV, 1991. Pentru informatii suplimentare privind marcile imprimate pe fundul vaselor si obiectelor de lut vezi: E.A.I.V.R., Bucuresti, 2000, p.38, iar pentru opaite aceeasi editie, p.232-233.

⁴⁵ Nelu Zugravu, op. Cit., loc. Cit.

gat sau ca aplice pe haine, datând din timpul lui Alexandru Sever (222 - 235). Unii exegeți cred ca crucea nu este anterioara veacului III, deoarece creștinii s-ar fi supus pericolelor, idee infirmata de descoperirile din Siria si din catacombele romane precum si de literatura apologetica ce atesta cinstirea timpurie a crucii (secolul II). Descoperiri epigrafice din centre cu veche tradiție creștina (Ierusalim, Asia Mica, Roma) arata ca siglele desemnând pe Mântuitorul si pe Maica Sa erau utilizate de unii creștini chiar din veacul al II-lea, dar ca, in general, numele sacre ale Persoanelor Treimii, Fecioarei si ale altor personaje sfinte s-au impus in paleografia greaca si latina abia in secolul al IV-lea odată cu victoria creștinismului.⁴⁶ Concluzia ce se desprinde pentru perioada de dinainte de secolul al IV-lea lasa sa se inteleaga ca, creștinismul a patruns in Scythia Minor inainte de victoria lui oficiala si ca doar cineva de rea credinta ar putea contesta fara drept de apel acest lucru.

In secolul IV se remarca la Tomis o dezvoltare a elementului creștin, surprinsa si in domeniul funerar.

Pentru inceput, credem ca este potrivit sa amintim de monumentele funerare asupra carora planeaza unele indoeli.

Astfel apar in discutie trei stele funerare ce par a contine simboluri crestine. Prima din ele, datand la inceputul secolului al IV-lea (o stela de calcar), are pe frontonul ei un porumbel intr-un triunghi. La sfarsitul inscriptiei e nesigur daca e reprezentata o frunza de iedera sau un peste. Din inscriptie insa nu se desprinde nimic creștin. O alta contine de asemenea un porumbel pe fronton.⁴⁷

O a treia stela datand de asemenea in secolul al IV-lea nu la sa nici o urma de indoiala asupra apartenentei religioase a celor doua

---

⁴⁶ Ibidem, p. 170.

⁴⁷ Ion Barnea , op. Cit., p.270, spune ca acestea nu trebuie considerate crestine deoarece, porumbelul ar reprezenta in imagistica pagana, sufletul celui decesat, si de aceea epitafurile cu pricina sunt pagane; Emilian Popescu in I.G.L.R. se rezuma doar sa le mentioneze(p. 53s.u.).

defuncte: Aurelia Ianuaria si Aurelia Domna. Inscriptionata in calcarul stelei, inscriptia contine si expresii specific pagane, ca: „complevit Elysiis” si „ale, vale viator”. De asemenea expresia: „spiritum reddere” este o expresie des întâlnita si in inscripțiile păgâne si înseamnă „a muri”, „a-si da sufletul”. Ceea ce a facut ca aceasta sa fie considerata crestina, fara dubii, este cuvântul „Deo” introdus intre spiritum si reddere, formand astfel: „spiritum Deo red(d)ere”, adica „sa-si dea sufletul lui Dumnezeu”. Epitaful apartine in concluzie unor crestini.⁴⁸

O descoperire relativ recenta, din Constanta, de pe faleza de Nord, a fost atribuita de unii cercetatori, pe baza analogiilor, elementului crestian prezent in secolul IV la Tomis. Este vorba de „Cavoul cu picturi” descoperit in 1988, cand se sapa la fundatia unui bloc de locuinte. Ca si pe inscripțiile funerare cu conținut si decor comun religiei păgâne greco-romane si celei creștine, si aici reprezentările anumitor pasări (porumbei, păuni etc.) si animale (iepure) pot fi tot atât de bine simboluri păgâne cat si creștine. Ceea ce a determinat pe descoperitori sa-i atribuie pe buna dreptate caracter creștin, sunt mormintele din interiorul cavoului, orientate crestinește. Pe baza stilului naturalistic al bogatului decor floral si faunistic, combinat cu ornamente geometrice, si al puținelor piese de inventar găsite in morminte, cavoul a fost datat in a doua jumătate a secolului al IV-lea, el fiind folosit pentru inmormantari o perioada mai îndelungata.

In catacomba Santi Pietro e Marcellino de la Roma, se afla scene ale banchetului funerar cu similaritati cu cea din cavoul descoperit la Tomis. Ca un element in plus, la Tomis, pe masa se afla pictat un

---

⁴⁸ Ion Barnea Monumenti Paleocristiani della Scizia Minore, estratto de „Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina”, Ravenna, 1971, p. 29; Nelu Zugravu, op. Cit., Emilian Popescu, I.G.L.R., p.56, 21

peste (simbol creștin) iar deasupra persoanei din dreapta scenei se afla inscripția IRENE (IRINI = PACE).⁴⁹

Alte descoperiri cu caracter creștin, din necropolele Tomisului, datate în secolele IV – V și considerate ca sigur creștine:

p.59 – 60, 24

- Un epitaf de marmura caracteristic IV – V. Are frontonul triunghiular. În centrul stelei se afla o coroană ce se termină în partea de jos cu două frunze de iedera, iar în centrul coroanei se afla monogramul creștin și crucea monogramatică. Text: „Torpilla din Epiphaneia”(Cilicia, n. aut.) de 25 de ani.⁵⁰

- Masa de agapă descoperită probabil într-un cavou. Secol IV – V , cu inscripția: ΤΩ ΜΑΚΑΡΙΩ ΤΙΜΟΘΕΩ ΠΑΡΑ ΔΙΝΙΟΥ ΝΕΟΦΩΤΙΣΤΟΥ ΕΝΜΑΝΟΥΗΛ, adică: „FERICITULUI TIMOTEI DIN PARTEA LUI DINIOS CU NUMELE DE NEOFIT ENMANUEL” Între cuvintele 2 și 3 este reprezentat un porumbel, iar la sfârșitul inscripției se afla reprezentat un peste. Numele de timotei precum și apelativul de Fericitul i-a făcut pe cercetători să considere că este vorba chiar despre episcopul Timotei care a participat la sinodul de la Efes din 431, considerat al III-lea Ecumenic.⁵¹

- O stela funerară, azi dispărută, care la sfârșitul inscripției avea incizată reprezentarea unei frunze de palmier (simbol creștin) iar mai jos o pentagramă (simbol gnostic). Secol IV. Acesta se încadrează în marturiile cu caracter gnostic ce s-au descoperit în Dobrogea în concordanță cu cele creștine.⁵²

- O așchie de marmură ruptă dintr-un sarcofag. Pe ea se aflau reprezentate două cruci, una la început și una la sfârșitul

⁴⁹ I. Barnea, op. Cit., p. 272.

⁵⁰ Emilian Popescu, I.G.L.R., p. 59 – 60, 24.

⁵¹ Ibidem, p. 62.

⁵² Ibidem, p.63, 28.

unei inscriptii: „Ai mila Doamne de cei fara trup! Aici odihnește Alexandru de curând convertit (neofitos)”. Ca secol a fost propus IV.⁵³

- Din seria mormintelor pictate apare un altul inedit, datat in secolul IV, care conține scene cu caracter creștin evident; porumbel, ghirlande, doua capete de înger si doua figuri umane.⁵⁴

- Epitaful lui Terentius, fiul lui Gaione(se pare ca e vorba despre un got creștinat). Decor: cruce așezata pe un vrej de iedera si monogramul înscris in cerc. Se pare ca piatra a fost refolosita. Terentius era militar si facea parte di corpul „tinerilor lantieri”.⁵⁵

- O stela de marmura cu cruci săpate in partea superioara, in mijloc si jos. Text: „Aici odihnește Maru, de doi ani, 10 luni si 14 zile, fiica lui Ioan, administratorul (bisericii) Sfântului Ioan”. Aceasta este prima mentiune despre hramul unei biserici de pe teritoriul romanesc si de asemenea aflam si numele primului episcop cunoscut la noi. Acest lucru dovedeste ca in secolele IV – V, Biserica tomitana avea o solida organizare administrativa.⁵⁶

- O alta placa fragmentara de marmura pomenește de un fost episcop martir al cărui nume nu s-a păstrat (poate Titus sau Philus, deoarece Acta Sanctorum amintește pentru 31 ianuarie la Tomis un episcop martir cu acest nume, martirizat in persecuția lui Liciniu, 319 - 320). Placa a fost pusa la intrarea unui

---

⁵³ Ibidem, p.64, 29.

⁵⁴ A. Suceveanu si A. Barnea, „La Dobroudja Romaine”, editura Enciclopedica, Bucuresti, 1991, p. 282

⁵⁵ Emilian Popescu, I.G.L.R., p. 65.

⁵⁶ Ibidem, p.67, 32.

martirium clădit la ceva vreme după martiraj(sfarsit de IV, început de V).⁵⁷

- Un opaiț de lut descoperit in cimitirul tomitan in anii 1905 – 1906, ce are reprezentat pe el pe Hristos, in picioare, in costum antic, binecuvântând cu ambele mâini. De jur împrejur se citește inscripția „Pace meam do vobis” (Ioan XIV, 27) iar in chenarul circular sunt reprezentate busturile celor 12 Apostoli. Datare secolele IV – V.⁵⁸

- Tot din secolele IV – V dateaza si edificiul funerar al lui Eutalios din Cezareea (binecunoscut centru creștin, patria sf. Vasile cel Mare care a avut relații cu Bretation ep. Tomisului – conform actului martiric al sfântului Sava de la Buzău, 12 aprilie 372). Epitaful este pus de cappadocian in memoria sotiei sale Kaliope ca Dumnezeu sa o aseze in lumea celor drepti („aseaz-o Doamne cu dreptii”).⁵⁹

- Un interes deosebit il prezinta inscriptia funerara a unui anume episcop martir. Cercetatorii au crezut ca este vorba de Titus sau Philus amintit in martirologii ca episcop de Tomis martirizat in timpul lui Licinius.⁶⁰

In continuare vom prezenta cateva descoperiri din necropolele tomitane datate in secolele V – VI:

- O placa de marmura descoperita la Constanta. Deasupra inscripției are o cruce si o scobitura dreptunghiulara (pentru ars tămâie?).

---

⁵⁷ I. Barnea, op. Cit., loc. cit.

⁵⁸ Ibidem, vezi si A. Suceveanu si A. Barnea, op. Cit.

⁵⁹ I. Barnea, „Monumenti...”, loc. cit.; vezi si I. Barnea, op. Cit..

⁶⁰ Ibidem; Nelu Zugravu propune ca inscriptia sa fie citita: „Martiri ai lui Hristos si episcopi ai Tomisului || aici odihnesc”, op. Cit., p235.

- O stela de marmura ce are in partea de sus doua cruci „latine” cu capetele brațelor latite, caracteristica a secolelor V – VI, la baza cărora este un porumbel. Intre cruci este un cerc ce înscrie monogramul lui Hristos.

- Un fragment din piciorul unei mese de marmura, cu capatul de jos in forma de cap de leu, cu siguranta de provenienta pagana eci mai veche si refolosit de cele care au scris inscriptia cu caracter funerar: „spre împlinirea rugăciunii Sabine, Leontiei, Venerei si Eufemie”.⁶¹

- O stela de marmura ce are in partea superioara incizata o cruce încadrata intr-un cerc având la baza doua frunze de iedera. Sub ea, o alta cruce cu brațele inegale. Text: „Acest mormânt este al Marciei Aurella, soția lui Marcus, cel care a fost cândva principalis”. Titlul de principalis se acorda numai decurionilor – membrii ai sfatului cetatii, bogați si influenți. Epitaful devine astfel important si pentru ca atesta supravietuirea modelului roman la Tomis si dupa vremurile tulburi ce caracterizeaza secolul al IV-lea.

- O stela funerara crestina cu inscripție si cu decor format dintr-o cruce greaca caracteristica secolelor amintite si un mic bazin dreptunghiular, săpat probabil pentru ars tămâie.

- Doua stele funerare cu decor format din cruci: la prima semnul se afla la sfarsitul textului iar la a doua in centrul inscriptiei.

- O alta stela cu importanta deosebita este cea a lui „Atala, fiul lui Tzeiuk”, probabil un hun sau protobulgar creștinat. Decorul este format dintr-o cruce. Aceasta ne aduce aminte de misiunea crestina intreprinsa de episcopul Theotim de Tomis,

---

⁶¹ Emilian Popescu, I.G.L.R., p. 69-70.

aparator al Sfantului Ioan Gura de Aur, pe care hunii il numeau „zeul romanilor” datorita lucrurilor minunate pe care acesta le facea.

- Un stâlp funerar triunghiular de marmura. In partea superioara are o cruce latina cu capetele brațelor latite. Baza crucii se termina in forma de ancora, formata din frunze de iedera. De asemenea, la sfarsitul inscripției se afla incizata o alta frunza de iedera. Text: „Mormintele acestea sunt ale lui Victor si Alexandru”. Modelul frunzelor de iedera este preluat din paganism ele fiind simbolul vietii, al vitalitatii.

- O alta stela funerara de maxima importanta pentru organizarea eclesiastica a provinciei Scythia Minor este stela de marmura a lui „Heraclide citeț al Sfintei Biserici Universale”. Ca decor, are o cruce in partea superioara si un chenar simplu la text, terminat cu o frunza de iedera. Este prima mentiune a unui anagnost (citet) in spatiul dobrogean.

- Inscriptia funerara a lui „ Marcellus, vicarul odesitan” ne da marturie despre relatiile scaunului episcopal de Tomis cu alte centre crestine, in cazul de fata cu Odessos (Varna), de asemenea vechi centru episcopal.

- O stela de marmura, avand la origini o inscriptie pagana, a fost refolosita de crestini, pe ea aflandu-se textul urmator: „Paula, sotia lui Paul sirianul, hipodiacon”. Inscriptia crestina este de o maxima importanta deoarece ea reperzinta prima mentiune a unui hipodiacon in Scythia. De asemenea, ea certifica inca odata raporturile Bisericii tomitane cu centrele de traditie orientale.

- O alta cruce fragmentara are o inscriptie in greaca si latina: ΦΩΣ ΩΗ || Georgii (a lui Gheorghe). Tot din aceeasi

categorie face parte si un fragment de cruce de marmura avand incizate doua litere: Φ Z.

- Din seria obiectelor de inventar funerar amintim: un vas mic de ceramica gasit intr-un mormant din Constanta, pe care este scris cu vopsea alba textul: „Ai mila de mine Doamne”.⁶²; o catarama de bronz cu imaginea unui porumbel, o cruce de sarma si doua filacterii din bronz, toate intr-un mormânt de secol V – VI descoperit la Tomis, defunctul fiind pus untr-un sicriu ce avea o cruce incizata pe una din laturi.⁶³

Din descoperirile arheologice prezentate mai sus aflam ca primii creștini obișnuiau sa refoloseasca pentru stelele lor funerare vechi stele funerare păgâne pe care inscripționau simboluri specifice creștine (se poate presupune ca acelea erau „moștenire” de familie n. n.). De asemenea, ei revalorizau si elementele de decor, coroana specifica pagana devenind cerc in care era inscrisa crucea, adeseori terminata in partea de jos cu ornamente in forma de frunze de iedera, si acesta din urma, la randul lui, fiind un simbol pagan la origine. De asemenea, informatii pretioase ne sunt oferite in legatura cu organizarea Bisericii tomitane, precum si legaturile acesteia cu centre crestine de traditie. Astfel avem cunostinta despre un epitrop (administrator), Ioan, un citet (anagnost), Heraclide, un ipodiaton, Paul – sirianul, precum si despre un preot Patricius.⁶⁴ Aflam pana si hramul unei biserici din Tomis: Sfantul Ioan, precum si notiuni despre biserica: „sfanta si universala”.

---

⁶² Emilian Popescu, I.G.L.R., p. 73 – 94, 37 – 59.

⁶³ Maria Munteanu, „Marturii crestine pastrate in Muzeul de arheologie din Constanta”, p. 98-104, in volumul De la Dunare la Mare, editura Arhiepiscopiei Dunarii de Jos, Galati, 1977.

⁶⁴ Emilian Popescu, I.G.L.R., p. 62, 86.

Dupa cum se poate observa importanta studierii necropolelor este un fapt real si care poate aduce multe lamuriri privitoare la inceputurile crestinismului in Dobrogea.

O necropola de referinta pentru perioada romana, si implicit pentru raspandirea crestinismului in Scythia Minor, este cea de la Callatis (Mangalia). Necropola reprezinta un remarcabil monument paleocrestin in opinia majoritatii cercetatorilor.⁶⁵

SECOLELE IV – VI LA CALLATIS

Cimitirul romano - bizantin se afla in marginea de vest al oraşului Mangalia, dincolo de calea ferata.

In partea de nord a necropolei cercetările au fost îngreuiate de construcţiile moderne, dar se pare ca aici s-ar afla si basilica cimiteriala a necropolei.

In perimetrul cercetat s-au descoperit aproximativ 400 de morminte, autorul estimand ca numarul total al lor ar cuprinde in jur de 2000 de morminte. Cu toate acestea numarul celor studiate este suficient pentru a ne da seama de apartenenta necropolei si de populatia care a folosit-o.

In perimetrul ei s-au identificat mai multe tipuri de morminte, dupa cum urmeaza:

- **tip cista**, construite din piatra (dale - lespezi) de calcar, cioplite sumar – 60% din totalul celor descoperite. Unele(140, 148, 151) sunt prevăzute spre răsărit cu „fereastra” obturata cu a dala de piatra din acelaşi material. Mormintele de acest tip sunt continuarea unei tradiţii la Callatis, ce datează inca din

---

⁶⁵ Constantin Preda, Callatis – necropola romano – bizantina, Bucuresti, 1980.

perioada elenistica. Analogii găsim în necropolele de la Pecs, Sagvar, Intercisa și Odessos;

- **cu camera boltită și cu dromos**, construite din blocuri de piatră. Au fost descoperite trei morminte de acest tip: M 78, 316, 358. Ele constau dintr-o cameră funerară, de formă rectangulară cu lungimea variind de la 3,70 m până la 5,60 m și lățimea de 2 m; înălțimea în punctul maxim al boltei fiind de 2 m. Accesul în această cameră se făcea printr-un dromos, lung de 3,90 m, lat de 0,90 m și înalt de 1,15 m, prevăzut cu trepte de piatră. Sectorul culoarului din fața intrării mormântului propriu zis este și el boltit. Intrarea în cameră mortuara se făcea printr-o deschidere în partea de mijloc a peretelui de vest, ea având înălțimea de 0,80 m – 1 m. La două dintre cele trei morminte, deasupra intrării în cameră mortuara s-a săpat în piatră câte o cruce cu capetele dreptunghiulare. Pe perețele de sud al dromosului, înainte de intrarea în cameră funerară s-a găsit, scrisă pe tencuială de mortar de var, expresia Κυρ(ι)ε βοηθ(ι) . Aceste morminte sunt caracteristice necropolei callatiene, analogii găsindu-se însă la: Tomis, Sagvar, Intercisa, Keszthely (numai din cărămidă și fără dromos). Caracterul lor este fără urmă de îndoială creștin, mormintele fiind datate în prima jumătate a secolului al V-lea.

- **cu cameră simplă, gen cavou**, au fost descoperite două (M 8 și M 9), al doilea având scrijelite pe pereți literele ΔΙΟ, probabil numele celui decedat.

- **în groapa simplă**, aproximativ 40%.

cu galerie (M15, 47, 48, 49, 50). Acestea aveau următoarea alcătuire: un put în formă rectangulară, adânc de peste trei metri care într-unul din pereți avea săpată o galerie boltită înaltă de circa un

metru. Aceasta reprezenta camera mortuara (unde erau depuse doua sau trei cadavre). Intrarea era blocata cu țigle sau cu blocuri de piatra. Unul din aceste morminte se prezintă ca un complex având pe fiecare latura a puțului de acces săpata o galerie, dând astfel forma de cruce întregului ansamblu. In fiecare galerie se aflau doua sau trei schelete. Mormintele sunt datate in secolul VI, cu analogii tot la Mangalia in descoperiri intamplatoare, apoi la Odessos si in Siria, acestea di urma considerate mai vechi. O analogie cu mormantul cu galerii in forma de cruce o intalnim la un mormant descoperit la Tomis. Acest mormant avea mai multe incaperi – firide – dispuse in forma de cruce la fel cu cel de mai sus numai ca este mult mai ingrijit lucrat iar accesul se facea prin „piciorul crucii” iar nu prin putul central ca in cel din necropola callatiana. In Siria, dupa cum am mai spus, exista tipul predominant al mormintelor de acest tip, cu diferenta ca acelea sunt sapate in stanca.⁶⁶

- **in amfora (M 208);** e vorba de doua amfore in care s-au găsit resturi din scheletul unui copil. A fost datat in secolele IV – V, analogii găsindu-se in regiunile nord – pontice si la Histria.

- mormintele **14** si **25** fac excepție, având o nisa pentru introducerea cadavrului, pe una din laturile gropii funerare.

Datorita caracterului ei creștin, in aceasta necropola ritul inhumatiei este exclusiv.

O caracteristica aparte o constitue inmormantarile comune (la o treime dintre morminte); se presupune ca ele au avut loc succesiv, intr-o perioada de timp mai îndelungata. Scheletele sunt orientate V – E, specific creștin, cu excepția a doua dintre ele (23, 30) orientate invers (V - E) după vechea tradiție greceasca. De asemenea impresioneaza cele trei morminte cu camera mortuara si cu dromos ce

---

⁶⁶ V. Barbu, „Din necropolele Tomisului”, in S.C.I.V.A., 22, nr. 1/1971, - p.53.

atesta grija deosebita pentru cei adormiti. De fapt este vorba, si aici, de preluarea traditiei mai vechi a sarcofagelor si cavourilor, patrunda tot pe filiera orientala.

Dintre **obiectele** cu caracter crestin descoperite in necropola amintim:

- O catarama de bronz gasita in M47, lucrata in stilul cloisonnée, specific secolului IV. Placa este de forma rectangulara decorata cu o cruce la mijloc. In spațiul brațelor crucii au fost incrustate pietre semiprețioase (doua roșii si doua albastre). Spinul cataramei are un decor in forma de X. Ea a fost datata in secolul V, având analogii in sudul Rusiei, zona Rinului si Franta.

- Intr-unul din mormintele cu bolta si dromos (M316), ca unice obiecte de inventar s-au descoperit patru aplici de centura cu incrustații de pietre semiprețioase. Motivul desenat pe ele este un cadru metalic cu un romb central, totul încadrat intr-un cerc, imagine ce inchipuie o cruce. Analogii se găsesc la Kerki iar datarea este prima jumătate a secolului V.

- Bratari din bronz cu capetele ornamentate cu semnul crucii s-au descoperit in mormintele: M226, 346, 352, 354, 356 si una passim. Acestea sunt datate in a doua jumătate a secolului al IV-lea.

Pentru a ne da seama de obiceiurile preluate de crestini din mediul pagan in ceea ce priveste domeniul funerar vom prezenta mai jos, integral, inventarul catorva morminte in care s-au descoperit obiecte sigur crestine:

- **M 47** – catarama cu cruce in stil cloisonnee, alaturi de cercei de bronz;

- **M122** – vas de lut, tip urcior, cu inscripția ZOH (Viata), considerat de proveniența creștină, găsit lângă laba piciorului stâng a scheletului; mormantul mai conținea un lacrimariu cu resturi de ulei în interior, precum și o monedă de bronz de la Aurelian;

- **M174** – vas de lut cu inscripția ZOH lângă peretele de sud; s-au găsit și cercei de aur;⁶⁷

- **M226** – un mormânt cu patru schelete; la mână una dintre ele s-a găsit o brățară decorată cu linii circulare și cu cruce incizată; în mormânt au mai fost descoperite și margele de sticlă colorată;

- **M346** – brățară decorată cu linii incizate și câte o cruce la fiecare capăt; s-au mai găsit un inel, alte trei brățări și un ac de par;

- **M352** – brățară decorată cu cruce și cercuri incizate; s-au mai găsit două cataramă și mărgăle;

- **M354** – brățară de bronz decorată cu cruce; s-au mai găsit: fibula cu capetele în formă de bulbi de ceapă, o cataramă, două inele de bronz, două verigi de bronz și o monedă de la Constantius II din 355-351;

Cele mai multe morminte nu au inventar și numai poziția și ritul lor le certifică creștine.⁶⁸

Pe baza orientării mormintelor, a obiectelor de inventar găsite în unele dintre ele și a ritului folosit, necropola de la Callatis este datată în secolele IV – VI. Cele mai multe morminte aparțin secolului IV, apoi secolului V și secolului VI. Autorul presupune că unele ar putea fi datate în secolul al VII-lea. Această cronologie extinsă s-a făcut atât pe baza inventarului mormintelor cât și pe baza multiplelor înhumări

⁶⁷ Constantin Preda, op. Cit. și Emilian Popescu, I.G.L.R., p.142, 97.

⁶⁸ Constantin Preda, op. Cit.

atestate in o treime dintre mormintele descoperite (de la patru la unsprezece schelete intr-un singur mormânt). Necropola este importanta pentru ca din studierea ei observam obiceiurile funerare ale paleocrestinilor de pe teritoriul Dobrogei, facandu-ne astfel o idee despre ce s-a transmis din obiceiurile funerare ale inaintasilor nostrii. De asemenea, descoperirile din acest cimitir de la Callatis

Ne ajuta sa deosebim cateva piese de inventar folosite de crestini, pe care le putem atribui deci crestinilor si in lipsa insemnelor explicit crestine (cruce, monogram etc.). Astfel sunt: fibula cu capetele in forma de bulbi de ceapa si lacrimariile (balsamariile sau unguentariile). Ca obicei remarcat ca preluat din paganism este acela de a pune vase si monede in morminte.

In afara de necropola prezentata mai sus, la Callatis s-au mai facut si alte descoperiri izolate, cu caracter crestin

Astfel, de o maxima importanta este o cruce de calcar cochilifer, cu inscriptia: „aici s-a facut rugaciune spre pomenirea episcopilor: Stefan.....”, descoperita in 1960. Ea confirma stirile din listele cu episcopatele (Notitiae Episcopatum) de sub jurisdictia Constantinopolului despre existenta mai multor scaune episcopale in Dobrogea in secolul VI.⁶⁹

O alta stela funerara descoperita la Callatis, datata in secolul IV contine urmatoarele cuvinte: αναστάσεως si ζωης αιωνιου adică „înviere” si „viata veşnica”.⁷⁰

Din seria cavourilor cu picturi s-a descoperit in Mangalia unul care ramane inedit (nefiind publicat) si care contine pe langa picturi cu caracter crestin si o inscriptie pictata, de aceeasi provenienta.⁷¹

Dintre descoperirile mai marunte amintim:

⁶⁹ Emilian Popescu, I.G.L.R., p. 136, 92; idem, „Organizarea eclesiastica a provinciei Scythia Minor in secolele IV- VI”, extras S.T., 7-10, iulie-decembrie 1980, p.553s.u.

⁷⁰ I. Barnea, „Monumenti.....”, rev. Cit., loc. cit.

⁷¹ A. Suceveanu si A. Barnea, op. Cit., p. 43.

- Epitaful lui Simplicius („sirian”) si al sotiei sale Melitis („avand stramosi nobili”), care conform textului: „Au ajuns printre cei drepti in nadejde a invierii si a vietii vesnice”.
- Brat fragmentar dintr-o cruce de marmura, cu inscriptia: „in morte resurrectio”. Datarea ambelor obiecte se face in secolele V – VI.⁷²
- O catarama de bronz cu reprezentarea unui peste, găsită într-un mormânt la Mangalia.⁷³

O alta necropola importanta, de factura crestina, se afla la Piatra Frecatei, langa anticul Beroe.

SECOLELE IV – VII LA **BEROE**

Anticul Beroe se afla langa Ostrov, pe malul Dunarii, unde a fost descoperita si necropola ce-si intinde existenta din secolul II pana in secolul al XII-lea, cu un hiat intre VII – X.⁷⁴

Este vorba despre o necropola in care se observa majoritar ritul inhumatiei, existand insa si cateva morminte de incineratie, de regula cele mai timpurii.⁷⁵

---

⁷² Emilian Popescu, I.G.L.R., p.136, 91 si 94

⁷³ Maria Munteanu, art. cit., vol. Cit.

⁷⁴ Petre Aurelian, „Sapaturile de la Piatra Frecatei(Beroe)”, Materiale si cercetări arheologice, volumul VIII, Bucuresti, 1962, p. 565 – 591 si idem, La romanite en Scythie Mineure (II-e – VII-e siecles de notre ere). Recherches archeologiques, Bucuresti, 1987, 171p.

⁷⁵ Idem, „La romanite...”, p. 10 – 13.

În total s-au găsit 786 de schelete, împartite în patru sectoare (A, B, C, D). Orientarea mormintelor se face V – E, după modelul creștin. Și aici, ca și la Callatis există mai multe tipuri de morminte de înhumatie: simple, cu țigle, cu pietre și cu lemn. Din totalul mormintelor descoperite, numai 210 au inventar. Mormintele aparținând secolului IV din necropola, prin obiectele lor, reflectă destul de evident o lume de cultură provincială – romană amestecată cu elemente străine de caracter barbar.

Un mormânt **tipic provincial – roman** de secol IV de la Beroe are următoarele caracteristici:

scheletul este orientat V – E, pus pe spate cu mâinile de-a lungul corpului; ca obiecte de inventar are o fibulă cu capetele în formă de bulb de ceapă, inel de argint, cataramă de bronz sau argint și două ulcioare din argilă depuse la picioare.⁷⁶

În restul mormintelor de tip roman, inventarul constă deseori dintr-un singur obiect, vas, fibulă sau cataramă. Cataramă de bronz și fibule cu capetele în formă de bulbi de ceapă se găsesc și la Callatis și mai aproape în toate necropolele și mormintele specifice perioadei romano-bizantine.

Sunt prezente de asemenea și morminte barbare situate în interiorul necropolei romane, ceea ce a dus la concluzia logică a unei conviețuiri dintre cele două populații în cadrul evenimentelor petrecute în Scythia în secolele IV – V.

În sectorul C s-a făcut o descoperire importantă: o biserică cimiterială care a fost datată în secolul al IV-lea presupunându-se că a fost ridicată chiar în timpul lui Constantin cel Mare. Aceasta, împreună cu mormintele de secol IV ce o înconjoară formează, în opinia autorului, cel mai vechi complex de acest fel, cea mai veche

---

⁷⁶ Idem, „Săpăturile...”, p. 578.

comunitate creștină-constantiniană, descoperită, din zona balcano-danubiană.⁷⁷

Pentru secolele VI – VII, datarea s-a făcut și în baza unei monede de la Iustinian descoperită într-unul din morminte.⁷⁸

Necropola își continuă existența și după atacurile concentrate ale slavilor și avarilor din secolele VI – VII (mai ales dintre anii 592 - 602).

Dintre obiectele cu caracter vădit creștin de secol VI – VII, amintim următoarele:

- În mormantul C84 s-a găsit un mic tezaur ce cuprindea printre alte obiecte și 7 monede de bronz – numii ce au pe ele (unele) semnul crucii.
- În mormantul D23 s-a găsit o cataramă de bronz de tipul *sucidava*, având pe ea semnul crucii cu brațele drepte (secolele VI - VII).
- În mormantul C62 s-a găsit cataramă de centură în bronz cu reprezentarea unei cruci treflate (secolul VI). În
- În mormantul B45 s-au găsit: o aplică de bronz cu cruce treflată și semicerc, compunând o figură umană și o cataramă de tip *Sucidava* cu cruce cu brațe drepte (secolele VI - VII).
- În mormantul D4 s-a descoperit lângă un schelet ce avea craniul deformat artificial, pe umărul stâng, aproape de claviculă, o mică cruce de argint (fusesse probabil purtată la gât).
- În mormantul E123, cu un schelet de copil, s-a găsit o cruce de antimoniu cu o alamandină (piatră semiprețioasă) roșie încrustată în mijloc (ambele – D4 și E123 – datate în secolul VI).
- În mormantul A80, în inventar, se află și o mică cruce de argint amestecat cu mult cupru, atașată de un cercei. (secolul VI).p.50-100.⁷⁹

⁷⁷ Aurelian Petre, op. Cit., p. 106.

⁷⁸ Idem, art. cit., p. 578.

Cronologia se opreste la Beroe in 641, an ce rezulta in urma observatiilor numismatice.⁸⁰ Dupa cum stim, in 680 – 681, bulgarii condusi de Asparuch infrang armata bizantina si trec Dunarea, asezandu-se in regiunea Varnei, de unde vor ocupa treptat vechile provincii imperiale Scythia Minor si Moesia Inferior.⁸¹

O alta necropola cu rezonanta in istoria Dobrogei este Histria. Vechi centru elenistic, cetatea isi pierde incetul cu incetul din importanta, in perioada romana, in dauna Tomisului.

SECOLELE IV – VII LA HISTRIA

In 1956 s-a descoperit in afara cetatii antice, o basilica cimiteriala numita dupa locul unde a fost gasita: basilica „extra muros”. In sectorul acesteia s-au gasit numeroase morminte de secol IV – VII. Este vorba de 74 de morminte de inhumatie (tipurile cu tigle, pietre sau lespezi – ca la Piatra Freceatei). Orientarea scheletelor s-a facut in felul urmator: SV-NE (30 de morminte), V-E (20 de morminte) si alte orientari (24 de morminte). Numai 30 de morminte poseda inventar (fibule cu „capete in forma de bulb de ceapa”, numai 3 vase in tot cimitirul, bratari, margele, cercei, inele etc.).⁸²

Dintre toate mormintele descoperite aici atrage atentia unul singur: **M58** – descoperit in exteriorul basilicii, la distanta de numai 1,20m de la varful absidei. A fost datat in secolul VI d. Hs.⁸³ Mormantul este frumos lucrat, in caseta de lespezi de piatra, ceea ce denota grija celor

---

⁷⁹ Aurelian Petre, op. Cit., p. 98-144.

⁸⁰ Ibidem

⁸¹ Stelian Brezeanu, op. Cit., p. 53.

⁸² H. Nubar, „Contributii la topografia cetatii Histria in epoca romano-bizantina. Consideratii generale asupra necropolei din sectorul basilicii <extra muros>”, in S.C.I.V.A., numarul 2/1971

⁸³ H. Nubar, „Ein gotisch-alanisches Grab in Histria”, in Dacia N.S., XV, 1971, p.335-349.

care l-au construit. Ca inventar funerar contine foarte multe piese marunte de aur: catarama, limbi de curea(capete) si aplici, impreuna cu urme de vesmant tesut cu fir de aur. Pe aplici se remarca semnul crucii. Pozitia este cea crestina iar inmormantarea s-a facut langa biserica. Pote fi vorba oare de vre-un preot de seama?(n. n.).

Autorul face legatura dintre basilica, pe care o considera cimiteriala, si morminte, acestea facand parte din acelasi complex, „cel putin pentru secolul VI”.⁸⁴

In necropola apar unele indicii care atesta o populatie e origine sarmatica-alana, puternic romanizata.(colonizarea lor se va fi facut in secolele II – IV, ei fiind puternic romanizati).

Ca descoperire izolata citam un fragment de marmura din partea de jos a unei stele funerare, care la sarsitul inscriptiei are incizata o cruce. Datare – in secolul al IV-lea.⁸⁵

DESCOPERIRI CU CARACTER FUNERAR DIN **ALTE CENTRE ALE** **SCYTHIEI MINOR**

O descoperire foarte importanta a fost facuta la Axiopolis (Cernavoda). In interiorul cetatii se afla urmele unei basilici cu baptisteriu iar in exterior, in fata portii de Nord exista o alta basilica in care au fost inmormantati Chiril, Chindeas si Dasius(Tasios).⁸⁶ In ceasta biserica considerata cimiteriala, printre ruinele ei s-a descoperit o placa de calcar pe care era scris: „(Martirilor) Chiril, Chindeas si Tasius le incredintez pe Eufrasius”. In baza faptului ca nu are inscriptionat semnul crucii asa cum apare, spre exemplu, la Niculitel,

---

⁸⁴ Idem, „Contributii...”, loc. Cit.

⁸⁵ Emilian Popescu, I.G.L.R., p. 153.

⁸⁶ Emilian Popescu, „Organizarea...”, rev. Cit., loc. cit.

datarea s-a facut timpuriu, in secolul al III-lea.⁸⁷ Martirii de la Axiopolis sunt mentionati de martirologiile din secolul al IV-lea, si descoperirea de la Cernavoda nu vine decat sa le confirme autenticitatea, inchizand astfel gurile celor ce le contesta. Ele atesta inca din perioada paleocrestina obiceiul inmormantarii „ad sanctos”.⁸⁸

O descoperire de o si mai mare importanta o semnalam la Niculitel. Sub pavimentul altarului din biserica de aici s-a descoperit o cripta continand moaștele a patru martiri: Zoticos, Attalos, Camasis si Filipos(confirmându-se astfel știrile transmise de martirologii). Cripta de forma cubica cu acoperișul semisferic este cea mai veche construcție creștina de acest fel cunoscuta pana in prezent.⁸⁹

Ineditul ei consta si in faptul ca sub pavimentul criptei celor patru martiri s-a descoperit o alta incapere, unde s-au facut inmormantari. In interiorul acelei incaperi s-au descoperit doua vase ceramice (castroane) continand oase umane calcinate.⁹⁰ Numele a inca doi martiri apar intr-o inscriptie din interiorul incaperii mai vechi: Ωδεκωδε Ιχωρ μαρτυρων (Odecode si Ihor, martiri), dar despre acestia nu avem si alte stiri. Cert este ca martirii de sub cei patru, care au patimit in secolul al IV-lea⁹¹, au suferit moartea martirica mai inainte, poate chiar in secolul al III-lea. Judecand dupa cele doua urne funerare se poate ca ei sa fi patimit arsi de vii.

La Tropaeum Traiani s-a descoperit un bloc de marmura cu inscriptie in greaca si latina ce continea acelasi text: „crucea mortii si a invierii”. El a fost datat in secolele V – VI.⁹² De asemenea, tot la

⁸⁷Emilian Popescu, I.G.L.R., p.205, 194.

⁸⁸ Nelu Zugravu, op. Cit., p. 102 – 106.

⁸⁹ Maria Munteanu, art. cit., vol cit., p.102 si Petre Diaconu, „Istoria Dobrogei in unele lucrări recente”, in Revista de Istorie, nr. IV, aprilie 1980.

⁹⁰ Emilian Popescu, I.G.L.R., p.277, 267, cu mentiunea: informatie de la V.H. Bauman.

⁹¹ Emilian Popescu, „Organizarea...”, rev. Cit., loc. cit.

⁹² Emilian Popescu, I.G.L.R., p. 187.

Tropaeum s-au descoperit cinci basilici dintre care trei au cripte pentru pastrarea moastelor.⁹³

La Ulmetum s-a descoperit o stela de calcar decorata cu semnul crucii sub text. Mentioneaza in inscriptie doi credinciosi morti tineri, necasatoriti: Alexandru si Alexandria. Datata, secol V.⁹⁴

In localitatea Sipote, judetul Constanta, s-au descoperit doua morminte considerate de autorul descoperirii ca fiind crestine, pe baza orientarii si a ritului folosit (unul dintre schelete are pe orbite doua monede care probabil i-au fost puse pe ochi – obicei ce se pastreaza si astazi in unele locuri). Ele au fost datate in secolul al IV-lea. In al doilea mormant s-a gasit un mic tezaur monetar.⁹⁵

In 1960, in satul Lazu, judetul Constanta, s-a descoperit de catre un taran, o cruce de marmura. Datata in secolele VI – VII, ea contine urmatorul text: „oasele sunt ale lui Gheorghe. Cel de o credinta cu el(a pus aceasta cruce in amintirea) robului tau (Doamne) Gheorghe, fiul lui Murinus”.⁹⁶

Un studiu recent trateaza despre necropola de epoca romano-bizantina de la Argamum (Capul Dolojman). Necropola, datand din secolele IV – V, contine 20 de morminte (unul dublu), orientate V – E (specific crestian). Numai noua dintre ele poseda inventar si ofrande animale. Autoarea studiului ajunge la concluzia ca este vorba de un segment de populatie germanica intr-un mediu crestinat.⁹⁷

INCHEIERE – CONSIDERATII FINALE

⁹³ Idem, „Organizarea...”, rev. Cit.

⁹⁴ Idem, I.G.L.R., p.221, 222.

⁹⁵ C. Stavru, „Morminte romane la”, in Pontica, V, 1972, Constanta, p.235-257.

⁹⁶ Alexandru Suceveanu si Alexandru Barnea, op. Cit.

⁹⁷ Mihaela Iacob, Argamum (Capul Dolojman), Materiale si cercetări arheologice (s.n.), I, 1999.

În încheierea acestei lucrări afirmam, pe baza celor prezentate, că noua religie a întâmpinat și a trebuit să disloce în aceste ținuturi ansamblul de credințe de veche tradiție; ascensiunea creștină a fiind „pregătita” de anumite tendințe, orientări și practici religioase cu vădite nuanțe de monoteism și universalitate. În acest sens stim din istorie că mai ales în mediul militar aproape se generalizase cultul zeului Soare, cult pe care, înainte de a fi creștin, l-a îmbrățișat și Constantin cel Mare.

Într-o necropolă romană – timpurie (secolele II - III) descoperită la Callatis se observă practicarea riturilor de mistere, rituri care cereau înhumarea.⁹⁸

Cu această atmosferă religioasă s-a confruntat creștinismul în ascensiune. Pentru a câștiga adepți el a trebuit să facă anumite concesii, să accepte unele idei și practici, ce vor sfârși prin a fi încorporate în noua matrice spirituală; ele reprezintă moștenirea păgânismului în creștinismul românesc.⁹⁹ Acest fapt se observă și din lectura epitafelor de secol II – III ele demonstrând un anumit sincretism de idei pagane și creștine.

Din cele prezentate în lucrare observăm că aspectul funerar nu trebuie ignorat atunci când se vorbește de geneza și răspândirea creștinismului la romani.

Încetarea diarhiei constantino – liciniene n-a marcat sfârșitul păgânismului în Scythia Minor. Actul de martiraj al Sfântului Emilian de Durostorum conține, în acest sens, o informație prețioasă, care, deși are în vedere situația cultelor tradiționale dintr-o provincie învecinată, este revelator pentru „reacțiunea păgână” și situația cultelor tradiționale și din ținutul dintre Dunăre și Marea Neagră. Conform

---

⁹⁸ E. Barladeanu, „În legătură cu o necropolă romană – timpurie la Callatis”, în Pontica, X, 1977.

⁹⁹ Nelu Zugravu, op. Cit., p.97

acesteia, la mijlocul veacului al IV-lea, în orașele de pe Dunăre templele păgâne erau încă deschise iar altarele și vasele sfinte ale vechilor divinități continuau să funcționeze. Așadar, în ciuda legislației constantiniene, dar mai ales a celei din vremea lui Constantius II (337 - 361) îndreptată împotriva religiei antice, locașurile sfinte ale vechilor divinități continuau să funcționeze, așa cum se întâmpla și în multe alte părți ale spațiului roman.

În ceea ce privește domeniul funerar, istoricii religiilor au arătat că veacul trecerii de la politeismul pagan la monoteismul creștin a fost martorul apariției unei doctrine asupra vieții de dincolo, generată de asumarea de către Biserica a actului funerar; acesta înceta de a mai fi apanaj exclusiv familial, devenind de competența clerului. Paralel, se afirma un ansamblu deosebit de rituri, o altă estetică funerară, o simbolistică aparte. Cu toate acestea, judecarea realităților arheologice nu este întotdeauna ușoară, pentru că, într-un secol al conviețuirii creștinismului cu păgânismul, **ce distinge un mormânt creștin de unul pagan e o întreprindere dificilă chiar într-o provincie aparținând unui imperiu ce devine creștin.**

Ca o regulă generală, creștinii din perioada de început căuta să se deosebească de pagani prin practicarea celor mai simple forme de înhumatie, prin renunțarea la construcțiile funerare. Orientarea scheletelor și elementele de ordin stratigrafic sunt singurele care ne îndreptătesc să socotim că mormintele din această categorie sunt creștine.¹⁰⁰

În această epocă de tranziție, când mentalitățile abia se formau, incinerarea coexistă cu înhumarea,¹⁰¹ orientarea mormintelor în aria aceleiași necropole este de-o varietate derutantă, poziția brațelor nu prezintă uniformitate iar inventarul funerar la fel ca în epocă

¹⁰⁰ V. Barbu, „Din necropolele Tomisului”, în S.C.I.V.A., 22, nr. 1/1971, p.66.

¹⁰¹ Situație observată și de V. Barbu, art. cit., rev. Cit., p.47-68.

anterioara – lipsește cu desăvârșire în unele sau este foarte bogat în altele.

Practica înhumării, orientarea mormintelor sau absenta materialelor nu sunt decât indiciile unei posibile creștinări.

Cert este că biserica n-a elaborat canoane privitoare la practicile funerare, încât, **exceptând inscripțiile, simbolurile specifice și gruparea mormintelor în jurul unei „basilica coemeterialis”, absolutizarea oricărui alt element este periculoasă.**

Scythia Minor nu face nota discordantă față de alte teritorii romane unde tradițiile greco-elenistice se resimt în multe dintre practicile și credințele funerare. Necropolele urbane ca Tomis, Callatis, Histria, Tropaeum Traianii, Beroe prezintă o continuitate topografică uimitoare. Cu alte cuvinte, cimitirele creștine se nasc și se dezvoltă în prelungirea celor păgâne, fenomene cu importante urmări în planul continuității unor tipuri de morminte, ritualuri și cutume funerare. Schimbarea fundamentală constă, în această direcție, în sfințirea „orașelor morților” prin ridicarea de martyria sau simple basilici cimiteriale, fenomen care, în Scythia Minor, este documentat în secolul al IV-lea la Axiopolis, Beroe și Tropaeum Traiani.

În privința ritului funerar, înhumarea era deja generalizată în Scythia Minor în secolul IV. Ce se modifică semnificativ este concepția despre relația viață – moarte: „Am poposit printre cei dreapți, în nădejdea învierii și a bucurării de viață veșnică” – epitaful lui Symplicius și al soției sale Melitis de la Callatis (datat IV - V).

„In morte re[surrectio]” și „Crux mort[is et] resurrect[ionis]”, „crucea morții și a învierii” glăsuiesc două monumente funerare de la Callatis și Tropaeum Traiani, datate în V – VI.¹⁰²

---

¹⁰² Nelu Zugravu, op. Cit., p. 250

În secolul VI aceasta concepție era cunoscută creștinilor scythani, așa cum o demonstrează decorul epitafelor (crucea, monogramul), formula „ai mila de mine Doamne!”, inscripția „viata” de pe vasele funerare.

Tipurile de morminte utilizate în primul secol al perioadei romano – bizantine sunt de o mare diversitate, mai ales în așezările de pe litoral, fapt care stă în strânsă legătură cu tradițiile culturale și cu structura etnică a populației; pe ansamblu, predomină, însă, înhumările simple, în gropi rectangulare, dar nu lipsesc particularitățile: frecvența mai mare a mormintelor construite din dale de piatră la Callatis, a celor realizate din țigle la Beroe, a celor în firida la Tomis. Pentru perpetuarea unor credințe păgâne sunt semnificative înmormântările copiilor în amfore la Histria și Callatis – obicei vechi, foarte răspândit în veacurile II – III în unele necropole din Imperiu, și practica amenajării de cenotafuri la Tomis și Histria.¹⁰³

Cât privește orientarea scheletelor, dispunerea V – E (cu devieri în anumite cazuri) este regula dominantă la Tomis, Callatis, Histria, Beroe și Tropaeum Traiani. Obiceiul de a așeza cadavrele cu fața spre răsărit se întâlnește frecvent în perioada Principatului, încât nu credem că trebuie exagerată importanța lui. În mormintele de secol IV scheletele sunt așezate cel mai adesea dorsal, aspect care ilustrează, deopotrivă, ideea antică și cea creștină că moartea este asemenea somnului; brațele lor în schimb, prezintă o diversitate de poziții, deși se observă o pondere mai ridicată a indivizilor cu mâinile pe lângă corp. Această lipsă de uniformitate se datorează faptului că, după o veche tradiție iudaică, unele cadavre erau învelite în giulgiu; acest tip de înmormântare se va perpetua până în epoca medievală.

Poziția mâinilor nu este edificatoare;

---

¹⁰³ Ibidem, p.251.

Mormintele cu schelete chircite sau răsucite pe o parte exprima, foarte probabil, un obicei barbar.

În unele necropole de secol IV din Scythia Minor se întâlnesc, generate de cauze multiple (sepulturi familiale, înhumări colective, jafuri etc.), două practici care au fost întotdeauna în contradicție cu teologia creștina – deranjarea mormintelor și reînhumările. În păgânism exista interzicerea violării mormintelor care erau locus religiosus, proprietate a manilor. Reprezentanții Bisericii i-au condamnat întotdeauna pe jefuitorii de morminte (vezi capitolul introductiv).

O concepție larg răspândită în istoriografie este aceea că sub impactul religiei creștine, în practica funerară s-a impus simplitatea mormintelor, reducerea numărului de obiecte necesare celui decedat. Nu a existat însă nici o dispoziție oficială a Bisericii în acest sens. De asemenea se recomandă portul simplu. De aici s-a ajuns la concluzia că unele morminte descoperite în Dobrogea și lipsite de inventar, ar fi creștine.

Amintim aici un text foarte interesant al lui Clement Alexandrinul, care în *Pedagogul* îi sfătuiește pe creștini: „Pecetea de pe inelele voastre să fie un porumbel sau un peste sau o corabie împinsă de vânt favorabil sau o lira muzicală așa cum avea Policrate pe inelul său, sau o ancora nautică... dacă inelul are gravat un pescar, să ne aducă aminte de apostol și de copii scoși din apă (botezului)”. Acesta spune multe despre simbolistica creștină și despre rădăcinile ei pagane revalorizate în sens creștin. După cum am spus mai sus, aceste simboluri nu trebuie nicidecum absolutizate, ci judecate în funcție de contextul arheologic al descoperirii.

Ceremoniile funerare, gesturile care le acompaniază, decorurile de pe monumente, epitafurile, inventarul mormintelor, ritualurile,

sărbătorile periodice rezervate morților dezvăluie o mare bogătie de sentimente și o gamă variată de reprezentări despre lumea de dincolo, unele dintre ele au pătruns, mai mult sau mai puțin modificate, în noua religie, devenind unul dintre compartimentele consistente ale moștenirii păgâne în creștinism. Aceste aspecte reprezintă baza culturală pe care s-au format credințele, cutumele și practicile funerare specifice spiritualității românești arhaice concepția despre moarte păgână a venit în întâmpinarea celei creștine, ceea ce explică ecourile sale în spiritualitatea arhaică românească respectiv credința în determinismul implacabil al lumii.

Paralelismele din ideologia funerară păgână și cea a noii religii au făcut posibilă creștinarea mai rapidă a unor credințe funerare. Dar, odată cu aceasta și urmare a lipsei unor prevederi canonice în legătura cu aspectele practice ale domeniului funerar (forma și dispunerea mormintelor, orientarea scheletelor, inventarul etc.) s-au putut perpetua și anumite gesturi, cutume, sărbători și rituri de sorginte antică, devenite cu timpul incompatibile cu dogma creștină. Cele mai multe dintre ele își trag originea în ceremoniile dedicate cultului particular al manilor. Pe un testament de la Sucidava sunt amintite „sacrificiile” care trebuie făcute anual la mormânt. Mai multe epitafe din Dobrogea pomenesc de sărbătoarea rosalia, suprapusă aici, după cum presupunea V. Parvan, pe o veche credință funerară autohtonă.

Conținutul mormintelor (ofrande de animale, opaițe, balsamarii, monede, statuete, obiecte personale etc.), dispozitivele speciale ale urnelor și sarcofagelor (orificii, „fereastra”), tratamentul cadavrelor (imbalsamarea, așezarea V - E), decorul stelelor funerare etc., ne aduc în atenție obiceiuri, practici și credințe funerare ale locuitorilor: lamentații, festine, libații, împodobirea mormintelor, credința în setea nepotolită a morților, în nevoia sufletelor de a avea lumină pentru a

străbate tenebrele, în obligația defunctului să plătească obolul lui Charon, în supraviețuirea terestră sau astrală etc.

Însusirea lor de către adepții noii religii a început, cu siguranță, de timpuriu

În tradiția greco-romană se originează introducerea în morminte, dintre cele mai numeroase sunt în necropolele vest-pontice, a opaițelor, a recipientelor pentru substanțe aromate și a celor pentru lichide.

Obiecte de iluminat – datate în secolul IV, lipsite de decor tipic creștin puteau semnifica fie lumina destinată sufletelor morților în călătoria lor printre tenebrele mormântului, ca în ideologiile funerare păgâne, fie ideea hristică a biruinței luminii asupra întinericului, a vieții asupra morții: „Eu sunt Lumina lumii; cine mă urmează pe Mine nu va umbla în întineric, ci va avea lumina vieții”

Vasele pentru substanțe aromate – atestă obiceiul ungerii morților cu diferite uleiuri, care nu era incompatibil cu doctrina creștină.

Ulcioarele, cămile, paharele – Banchetul funerar pagan; „Apa vieții”, în creștinism; cele care au inscripția „viața” sunt sigur creștine.

Un obicei de factură păgână este punerea în mormânt a monedelor - **obolul lui Charon**. Practica n-a fost condamnată oficial de Biserică și ea se perpetua și azi.

Formularistica – unor epitafuri creștine de secol IV prezintă ca pretutindeni, de altfel, numeroase afinități cu cea păgână iar decorurile mult mai simplificate se reduc cel mai adesea la simboluri creștine, hristice (crucea, monogramul); coroana sau vrejul de iederă amintesc de cele antice fără să mai aibă vre-o semnificație.

Prânzul funerar – o masă de calcar monolită provenind probabil din vre-o cameră funerară a necropolei creștine tomitane, dedicată

„fericitului Timotei” de un anume Dinios sau Dinias, recent convertit, este o dovada a practicării unei cutume de certa origine păgâna. Deși respinse de noua religie, banchetele funerare s-au conservat transmitandu-se mai departe in noua religie si revalorizându-se. Astazi ele se practica frecvent in ortodoxia romaneasca si mesele sunt chiar binecuvantate de catre preoti.

Din studiul necropolelor aflam numeroase lucruri interesante, cum ar fi nume de martiri cinstiti in trecut de stramosii nostri:

Chiril, Chindeas si Tasiu la Axiopolis;

Zotticos, Atalos, Camasis si Filipos la Niculitel; tot acolo se pare ca au fost cinstiti si cei de sub cripta celor patru: Odecode si Ihor;

Episcopul martir de la Tomis: Titus sau Philus.

De asemenea aflam despre existenta unor trepte ierarhice: citet (Heraclide), hipodiamon (Paul „sirianul”), preot (Patricius) si episcop (Stefan); precum si a unor ranguri laice: administratorul bisericii Sfantul Ioan (Ioan).

Decadenta politica si militara a Imperiului bizantin la sfarsitul secolului al VI-lea, invaziile avaro – slave, ruperea limesului scythic in 614 si formarea hanatului bulgar la sudul Dunării (680\681) au deschis o pagina intunecata in istoria Dobrogei.

Se remarca decadenta episcopatului prin aceea ca nici un episcop de Tomis nu mai participa la sinoadele din secolele VII – IX.

De aceea, lucrarea de fata se limiteaza la secolul al VII-lea fara pretentia de a fi acoperit intreaga problematica pusa in discutie.